

Mere end ord¹

Måske forstår dåbsforældrene mere end vi tror?

Ved årets begyndelse slog sognepræst Birgitte Kragh Engholm i Kristeligt Dagblad til lyd for, at dåbsritualets ordlyd bør ændres, fordi folk, som folk er flest, ikke forstår, hvad ordene betyder. Lektor ved FUV, Lars Sandbeck, replicerede hurtigt at det ikke er ordlyden, men selve indholdet, den er gal med, fordi det udtrykker Martin Luthers middelalderlige verdensbillede. Dermed begyndte en intens debat i avisens spalter, en debat, som udgør et fint præludium til den samtale om gudstjeneste og ritual, som er igangsat med de tre rapporter, der nu alle er tilgængelige. Alle uenigheder til trods, synes de to, der påbegyndte den førnævnte debat, dog fælles om den grundlæggende antagelse at dåbsritualets ord henviser til et entydigt og klart definerbart indhold og at formålet med ordene er at bibringe dem, der hører det, forståelsen af dette indhold. Forståelsen i bestemt form, fordi der synes at være tale om dén form for intellektuel forståelse, der sætter den tiltalte - i dette tilfælde dåbsforældrene - i stand til i reproducere dette indhold korrekt, ikke ulig en gammeldags skolestue.

At komme til at forstå noget med sin forstand kan naturligvis være ét element i gudstjenesten herunder dåbsritualet, men næppe det eneste. Man kunne hævde at det mangefacetterede netop er rigdommen i vores måde at holde gudstjeneste på. At gudstjenestens væsen ligger i alle de med- og modbevægelser, som dér og kun dér løber sammen til en dynamisk helhed.

Gudstjenesten som erindring

Den katolske teolog Joseph Wohlmuth beskæftiger sig i sin bog *Jesu Weg – Unser Weg* med gudstjenesten som stedet hvor kristologien får sin levende udfoldelse. Wohlmuth påpeger at både sakramenterne og mange af gudstjenestens øvrige elementer har karakter af *nutiddiggjort fortid*. Denne erindringskarakter vender både fremad og bagud. I oldkirkens dåbspraksis, hvor dåben fandt sted påskemat, skete en sammenkædning af den fortidige begivenhed, Jesu opstandelse, med den dåb, der lige nu finder sted. Det betyder at dåbskandidaten nu med sin egen historie træder ind i frelseshistorien og altså fra dåbens betydningsfulde øjeblik lever i og med Jesu død og opstandelse som del af sin egen historie, sin "Glaubensbiographie", som Wohlmuth kalder det (s.73). Sammenkædningen er

---

¹ Artiklen er en bearbejdet version af et oplæg afholdt på FUV's årlige gudstjenestekonference i Haslev, maj 2019.

hverken betinget af følelse eller forståelse. Sammenkædningen *sker*, i og med selve handlingen.

Nadveren følger samme mønster, idet den fortidige begivenhed gentages og dermed bliver levet liv for den, der går til alters. Man kan ikke forstå sig til at gå til alters, man kan ikke tænke sig til det eller føle det. Det er selve handlingen, der knytter forbindelsen til det første nadver. Nadveren som aktualisering af den fortidige begivenhed handler hverken om dogmatisk eller historisk forståelse, ej heller om stemthed eller følelse. Som det jødiske påskemåltid handler det om at gøre den overleverede historie til en del af sin egen historie, til trods for at de historiske begivenheder fandt sted i en anden tid, på et andet sted og i en anden kultur.

Når først der er lukket op for denne synsvinkel, kan den findes i mange af gudstjenestens elementer. Jesus synger (Matt. 26,30) – vi synger, Jesus beder fadervor for sine disciple (Matt. 6,9ff; par) – vi beder Fadervor. Gudstjenesten som helhed knytter an til Kol. 3,16 om "salmer, hymner og åndelige sange" og der kunne findes adskillige tilsvarende eksempler i evangelierne og brevlitteraturen.

Gudstjenesten og liturgien bliver dermed bundet til tiden og historien. Det bliver meningsfuldt at højmesse fejres på den første dag i ugen, opstandelsens morgen, og at det også er denne dag, vi fejrer dåb. Det bliver meningsfuldt ikke at fjerne sig fuldstændig fra den gudstjeneste, som beskrives i de nytestamentlige breve.

Ord som sker

Med understregningen af gudstjenestens erindringskarakter bliver ordenes umiddelbarhed og samtidighed central. En betegnelse kunne være *tilsigelse*. Ord som tilsiges er ord, som *sker*, som vi har det i gudstjenestens "Fred være med jer!" eller "Herren velsigne dig!".

Jeg havde i forårets løb den store glæde at være med som gæst til adskillige konfirmationer og deltog derfor i en perlerække af fine gudstjenester med god mulighed for at iagttage de små liturgiske nuancer, fx i forhold til konfirmationsordene. At sige konfirmationsordet højt er jo en bunden opgave, men der er mange måder at gøre det på. Fra "*Du har som konfirmationsord valgt...*" over "*I xx, kapitel y, vers z står der:...*" til "*Jesus siger:...*"

I den første version sættes konfirmanden i centrum "*du har valgt...*", konfirmandens handling – valget – nævnes som det, der ligger til grund for at lige netop dette skriftsted nu læses op. I den anden version citeres et vers fra vores fælles

Bibel med tilsvarende upersonligt pronomen, "der står...". Og endelig rummer den sidste version aktualiseringen af Jesu ord. "Jesus sagde (til sine disciple), nu siger han (til dig):...". Kun i den sidste version foregår altså den sammenknytning af fortid og nutid med den enkelte, som er nævnt ovenfor. I denne version *tilsiges* konfirmationsordet.

Joseph Wohlmuth skriver om liturgien at den på egenartet vis "gennembryder loven om tidens irreversible karakter, uden dermed at opløse alt i abstrakt samtidighed. Fortid forbliver fortid og bibringes netop som fortid sin aktualitet; fremtiden forbliver utilgængelig og angår alligevel det nutidige" (s. 124, *min oversættelse, JD*). Derfor er der også, så vidt Wohlmuth, tale om aktualisering af det fortidige, der langt overgår den rent tankemæssige nutidiggørelse, som ligger i erindringen (sm. sted).

Denne nutids- og handlingskarakter betyder også at gudstjenesten ikke et sted hvor en færdig dogmatik viderebringes. Wohlmuth har som en slags programerklæring for sine liturgiske overvejelser at en sandhedssøgen (*Wahrheitsdiskurs*) bundet til liturgien befinder sig i det åbne og forbliver i det åbne, uafsluttede, uden at spørgsmålet om sandhed derved relativiseres. (s. 23). Wohlmuth slår til lyd for en ny, liturgisk/æstetisk tilgang til kristologien, idet han er kritisk over for det, han kalder *kristologik*, en kristologi, der i for høj grad orienterer sig mod at udtrykke et dogmatisk indhold. I liturgiens sammenhæng må kristologien altid også være det, som Wohlmuth kalder "kristoæstetik" og "kristosoterik" (*her i min fordanskning, JD*), hvor "-soterik" henviser til den frelse, der rækkes frem i gudstjenesten, og gør den, der deltager i gudstjenesten til medvandrer, jf. bogens titel "Jesu vej – vores vej" (s. 277)

Gudstjenesten som inkarnation

Günter Bader, tysk protestantisk teolog, knytter i sin artikel "Die Hadesfahrt des Logos" an til Wohlmuths bestræbelse på – i kraft af liturgien – at nå frem til en "fyldens kristologi, der ikke stivner i "Kristus-logik", *Kristologi*, frem for *kristologi* (s. 158). Den lille ordleg henviser til en kristologi, der lægger vægten på ordets første led, den levende Kristus, og mindre på ordets sidste led, "talen om" Kristus. Günter Bader forstår Wohlmuths ærinde som en implicit kritik af *logocentrismen*, den tanke at ordene viderebringer en sandhed, der ligger uden for ordene selv, i dette tilfælde Kristus-dogmerne. Det ligger i liturgiens væsen, anfører

Bader, at være denne "ikke-reducerbare medialitet"² bestående af billeder, gestik, lyd, lys og, for især østkirkens vedkommende, lugt. I den forstand bliver liturgen en mystagog og liturgien nærmer sig det magiske (sm. sted). Men, siger Bader, selv om liturgien altså ikke kan anklages for logocentrisme, så udfolder den sig netop i – ord. Gudstjenestens ord, liturgiens og bekendelsens sprog, befinder sig i den "svævende midte" mellem det sprog, der berører grænsen til det usigelige³ og sproget som meddelelse af et indhold, der ligger uden for sproget selv, jf. kritikken af logocentrismen. Liturgien er "den store formidler" men *er* også selv, det den formidler(s.159f).

Derfor er liturgiens bevægelse dobbelt. For så vidt som liturgien er stedet hvor den levende Kristus kommer til stede, sker der i og med gudstjenesten en opadstigen, en herlighedsteologisk bevægelse mod frelsen. Men det at liturgi og ord ikke kan adskilles betyder at den modsatte bevægelse også sker. Liturgien rummer også en korsteologisk bevægelse ind i det laveste og ringeste. Ligeså lidt som ord, nadverelementer, vand, gestik osv. kan reduceres til deres intellektuelle betydning kan korset kan gøres til billede eller begreb (s. 173 f). Der er altså ikke kun tale om en fylde af Kristus-nærvær. Korsets bliver stående, som det, der ikke kan "formidles" (s.161).⁴

Det er værd at bemærke at gudstjenestens ord i denne sammenhæng udgør et af gudstjenestens "fysiske", sanselige, elementer. Luther taler om "det legemlige ord" (Das leiblich Wort). Ordet, altså, som det klinger i rummet, som de lydbølger, der bevæger sig fra mund til øre, som den klang, der befinder sig i rummet. Og bag denne forståelse ligger selvfølgelig Kristus som det inkarnerede Ord. Det er dette inkarnerede ord, som skaber hvad det nævner i gudstjenesten. Som på én gang formidler og *er* det, det formidler.

Sprogets problem

I det foregående har logocentrismen været nævnt (Bader taler ligefrem om logocentrismens "gespenst", s. 158), ligesom Wohlmuth formulerede sig kritisk

---

² Bader bruger et udtryk fra kirurgien, "nichteresezierte", det, der ikke kan bortopereres, s. 158.

³ Günter Bader skelner mellem det uudsigelige (das Unsagbare), det som ikke lader sig sige i den direkte meddelelse, og det usigelige (das Unsägliche), det hvorom, der ikke kan tales.

⁴ "Die Liturgie thematisiert die Höllenfahrt nicht: sie vollzieht sie stattdessen unthematisch" (*Liturgien fremstiller ikke nedfarten til dødsriget, men fuldbyrder den uformidlet, min overs.*).

om opløsningen i "abstrakt samtidighed". I disse formuleringer gemmer sig forskellige holdninger til det, man kunne kalde "sprogets problem", for hvad er sprog egentlig?⁵

På det ene side findes den antagelse, at sproget fungerer som en slags beholder for et indhold. Sproget er som et fartøj, der med ordenes hjælp fragter indholdet – meningen - fra den talende/skrivende til den lyttende/læsende. I denne forståelse af sproget antages det at ordene har en mening, som ligger uden for ordene selv, en mening som ligger fast og som tilgås via sproget.

På den anden side står den antagelse, at det ikke er muligt at gå bag om sproget, at der er en forgrund, som virker umiddelbart og som udsiger det uudsigelige. Ironi og humor er eksempler på sprog der "siger det, som ikke kan siges" eller, mere præcist, "siger noget uden at sige det". Billedsprog og metaforer er andre eksempler på sprog, hvis mening ligger "i forgrunden" forstået på den måde at ordenes mening ikke kan reduceres til begreber eller ræsonnementer. Metaforens mening dannes først i den, der lytter og forklaringen vil altid være mindre en det, som blev forklaret⁶.

Et fælles træk ved disse sproglige genrer er, at de med sig bærer en samtidighed. Sproget *sker* fordi ordene skaber noget i den, der lytter. Og fordi sproget rummer dette "mere", som kan udsige det uudsigelige er det også i og med sproget, at man kan nærme sig det usigelige, det hvorom man ikke kan tale, som f.eks. den rene lidelse eller den rene ondskab. Kan man beskrive Auschwitz med ord uden netop at komme til at beskrive *noget andet*, noget som er mindre frygteligt? Günter Bader skriver om langfredagsliturgien, hvor Klagesangene traditionelt indgår, som det sted hvor korset ikke tematiseres eller formidles, men fremstilles uformidlet (fordi det ikke *kan* formidles uden derved at blive til *noget andet*). Det er denne nedstigen, som han kalder "die Hadesfart des Logos". Grundtvig sagde det i en salme: Guds søn haver Helvede gæstet (DDS 213). At Grundtvig udtrykker sig i salmens form er ikke nogen tilfældighed. Netop poesiers og lyrikkens sprog rummer evnen til dels at sige det uudsigelige, dels at overskride sig selv på grænsen til det, hvorom der ikke kan tales, og blive til råb, klagesang.

Nu kunne man så mene at alle disse spidsfindigheder går hen over hovedet på den almindelige kirkegænger, der hverken kan sige "hermeneutik", skriver lyrik eller beskæftiger sig med metafor-teori. Min påstand er, at alle opmærksomme

---

⁵ Det følgende bygger – i forenklet form – på Carsten Pallesens paper "Ånd og bogstav. Et tankepalindrom".

⁶ Luther benytter sig i udstrakt grad af denne ikke-begrebslige henvendelse, se f.eks. Julie Damlund: Troen af hjertet (specialeafhandling KU 2006), for en gennemgang af metaforer og billedsprog i Luthers store katekismus.

sprogbrugere, kender og benytter sig af ironi, metafor og poetisk sprog uagtet at de måske ikke selv ville kalde det sådan. Mit yndlingseksempel er en graffiti, jeg engang så på en mur et sted i Italien. I hele murens højde stod malet med kæmpe bogstaver: SOM DU SER TÆNKER JEG ALDRIG PÅ DIG. Ulykkelig kærlighed i en nøddeskal, udtrykt med en ironi, der siger det hele uden at sige det. Et hurtigt kig ned over skærmen viser hvordan stort set alle brugere af sociale medier ubesværet skifter mellem dagligsprog og "højt sprog", når der tales om alvorlige emner som fødsel, død og kærlighed. Folk, som folk er flest, kan med andre ord godt håndtere at skifte mellem forskellige sprogformer. Det pragmatiske sprog, som er praktisk når vi skal aftale, hvad der skal købes ind, og det sprog, hvor betydningen ligger "i forgrunden".

Evangelisk frihed

I Bachs Johannespassion findes Jesus' svar til ypperstepræsten (Joh 18,20) med en prægnant ordlyd. Jesus svarer: "Ich habe frei, öffentlich geredet für der Welt". Den frihed og offentlighed, Jesus her taler om, må være type i forhold til den frihed og offentlighed, som vores gudstjeneste ideelt set er bærer af. Den evangeliske frihed.

De ikke-reducerbare elementer i gudstjenesten – det taktile/sanselige, tilsigelsen og sprogets forgrund – står som garant for denne frihed. Disse elementer lader sig ikke bemestre af samvittighedsfulde "formidlere" med ansvar for at overbringe et bestemt indhold eller en bestemt forståelse i gudstjenestens form. Günter Bader nuancerer den ansats til en magisk forståelse, som findes hos Wohlmut, ud fra sit lutherske udgangspunkt og fastholder derved at heller ikke liturgen er en "mystagog", i en særlig position til at meddele gudstjeneste og ritual til andre. Luthers radikale korsteologi⁷ er essensen af dette ikke-reducerbare og dermed frie element i gudstjeneste og forkyndelse.

Gadamer, den store hermeneutiker, taler om "det som lægges ud i midten", altså at det fælles placeres dér hvor (samtale-)parterne har lige adgang og adkomst til det⁸. Billedet henter Gadamer hos Homer, hvor midten er torvet, *agora*.⁹ Dér på torvet, hvor Jesus talte frit og offentligt og hvor senere apostlene stillede sig op og talte til dem, der ville lytte.

---

⁷ Se i denne forbindelse Carsten Pallesens artikel: Hvad siger korsteologen, når hun siger, hvad sagen er.

⁸ Jf. Jonas Holst Sørensen: At tænke ud fra sprogets midte. Slagmark nr. 40, s. 119-133. Citatet stammer fra Gadamers hovedværk "Wahrheit und Methode". Jonas Holst Sørensen betoner udtrykkets forbindelse til det konkrete og til handlingen, noget *sker* idet det "lægges ud i midten".

⁹ Samme sted.

Åndelig gudstjeneste

Intellektualiseringen af gudstjenesten har fælles træk med den bevægelse mod åndeliggørelse, der findes som en strøm i tiden. I begge tilfælde sker der en løsrivelse af gudstjenesten fra forankringen i tid og historie og en underordning eller omtydning af gudstjenestens konkrete og håndgribelige aspekter. Det ses i den symbolske nadverforståelse, hvor nadveren gøres til et mindemåltid frem for en sakramental indgriben i deltagerens liv. Og det sker i en intellektualiseret forståelse af dåben, hvor dåben gøres til et spørgsmål om erkendelse frem for noget, der sker som en forandring i den døbte. Dermed ikke sagt at en sådan åndelig eller intellektualiseret forståelse af gudstjenesten ikke kan være ledsaget af lys, lyd, lugt og alt hvad man ellers kan finde på. Pointen er at det "kropslige" skal understøtte den åndens eller tankens oplevelse, som udgør det primære. Gudstjenestens konkrete og håndgribelige aspekter instrumentaliseres og er ikke længere de centrale bærere af det, som gudstjenesten rækker frem.

Bevægelsen er ikke ny. Carsten Pallesen har i sit paper "Ånd og bogstav – et tankepalindrom" redegjort for F.D.E. Schleiermachers forståelse af gudstjeneste og ritual i lyset af 2. Kor 3,6 om Ånden, der levendegør, og bogstaven, der ihjelslår. Toposet om den levendegørende Ånd bliver hos Schleiermacher til en "kamp mod skriften" (s.2) som kan synes at spejles i det negative syn på gudstjenestens (nedskrevne) ord, der præger en del af det arbejde med gudstjenesteformer, der finder sted i disse år. Et syn der, som nævnt ovenfor, trækker skillelinjen et andet sted end Luthers fremhævelse af "det legemlige ord".¹⁰ Hvad angår Schleiermachers syn på skrift og ritual, kommer han uforvarende til at vise det modsatte af hvad han argumenterer for. Hans "Taler om religion" er selv skrift, ord bundet til bogstaven. Det lod sig ikke gøre at løsrive Ånd fra bogstav (s.10). Tværtimod er det i bogstaven – i skriften – at den levendegørende Ånd findes og bæres videre. Det er derfor Ånd-bogstav kaldes et tankepalindrom, fordi det med samme ret kan læses "bagfra" som bogstav-Ånd (s. 18f). Carsten Pallesen henter betegnelsen "tankepalindrom" hos Bader. Baders pointe er, at dette tankepalindrom er en dynamisk størrelse, som ikke lader sig endeligt fikseres, men netop rummer den indre spænding, som forbliver frugtbar (s.31). Og, kunne man tilføje, derfor også forbliver fri.

---

¹⁰ For Luther var der først grund til at være kritisk over for ordet, når det mistede sin legemlighed, jf. hans kritik af privatmesser, hvor hans blandt andet argumenterer med at ingen menighed hører ordet. Se WA 38, s. 171 ff.

Tilbage til dåbsforældrene: Måske forstår de mere end vi aner. Måske behøver de ikke være i stand til at forklare, hvad dåben betyder, sådan teologisk set. Måske skal vi tage dåbsforældrenes ønske om at træde ind i traditionen for pålydende og se det som et ønske om at bringe livet ind i den erindrede nutid, som er dåbens. Et øjeblik, der rummer både det højeste og det dybeste, frelseshistorien, familiehistorien og barnets historie, som endnu ligger forude. Og måske er forældrene uden videre i stand til i stand til at sætte talen om fortabelse, synd og ondskab i relation til deres egne livserfaringer med alt det, der ødelægger og står livet imod.

Måske kan gudstjenesten være det torv, hvor vi mødes; der hvor livets mellemværende lægges ud "i midten". Der hvor evangeliet forkyndes i frihed og offentlighed, i tillid til at folk som folk er flest myndigt og samvittighedsfuldt tager ansvar for deres liv og deres tro.

Julie Damlund, 2019

Litteratur:

Günter Bader: Die Hadesfahrt des Logos, i Jesu Weg – Unser Weg s. 157 – 177, Ferdinand Schöningh 2018

Johann Sebastian Bach: Johannes-Passion, BWV 245, Bärenreiter 1981

Julie Damlund: Troen af hjertet. Specialeafhandling, KU 2006

Nikolaj Frederik Severin Grundtvig: I kvæld blev der banket på Helvedes port, Den Danske Salmebog, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 2003

Martin Luther: Von der Winkelmesse und Pfaffenweihe, WA 38, s. 171-256

Carsten Pallesen: Hvad siger korsteologen, når hun siger hvad sagen er? Teol-information 01.09.2018, s. 18-22

Carsten Pallesen: Ånd og bogstav – et tankepalindrom. Upubliceret

Jonas Holst Sørensen: At tænke ud fra sprogets midte. Slagmark nr. 40, s. 119-133

Josef Wohlmuth: Jesu Weg – Unser Weg. Ferdinand Schöningh 2018